

PAPER DETAILS

TITLE: OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ORDU YAPISI VE SAVAS KÜLTÜRÜ

AUTHORS: Güray ALPAR

PAGES: 1-20

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/492379>

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ORDU YAPISI VE SAVAŞ KÜLTÜRÜ

ARMY STRUCTURE AND WAR CULTURE IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMANS

Güray ALPAR¹

ÖZET: Osmanlı Kırım'ı kaybettikten sonra büyük devlet kategorisinden çıkmaya başlamış ve 1915 Viyana Kongresinden sonra ise Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki sorunları bir süre için çözmesinden sonra onlar için bir hedef ülke haline gelmiştir. Kırım Osmanlı'nın süvari kaynağı olması bakımından çok önemli bir bölge özelliği taşımaktaydı. Bu nedenle 19. Yüzyıl Osmanlı için hiç de kolay olmamıştır. 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanmasının İngiliz, Fransız ve Rus donanması tarafından Navarin önlerinde yakılması önemli bir dönüm noktasıdır. Bu olayda Osmanlı donanması, Rusya'ya avantaj sağlayacak şekilde yok edilmiş oluyordu. Bundan sonra Osmanlılar, bir anda donanması olmayan bir deniz imparatorluğuna dönüşmüştür.

Navarin Savaşının sonuçları Osmanlı'nın yıkılışına kadar gider. Her şeyden önce Osmanlı'nın büyük kayıpları bu olaydan sonra başladı. Donanmasının yok edilmesi yanında, Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ancak yerine yeni bir ordunun oluşturulamaması felaketlere varan sonuçlara yol açtı. Ordu bir kültürdü ve bir kez bu kültür ortadan kaldırıldıktan sonra yeni kültürün oluşturulması kısa bir sürede mümkün olmamaktadır.

Ancak Osmanlılar yüzyılların birikimi ile bu zor olayı başarmışlar ve en kötü şartlar altında bile yüzyılların verdiği birikimle yeni bir orduyu oluşturabilmişlerdir. Kurulan bu ordu I. Dünya savaşında dünyanın önde gelen devletlerine karşı umulmadık bir direnç göstermiş ve dünya güç dengelerinin değişmesinde etkili rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Savaş Kültürünün incelenmesi ve bu kültürü oluşturan dinamiklerin ortaya çıkarılması Harp Tarihi açısından önemli bir kazanç olacaktır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı, Osmanlı Ordusu, Savaş Kültürü, Harp Tarihi, I. Dünya Savaşı

ABSTRACT: After losing the Crimea, the Ottoman Empire began to leave from the large state category and after the Congress of Vienna in 1915, it became a target country for the great European states which solved the problems among themselves. The Crimea was a very important region in that it was the Ottoman's cavalry. For this reason, the 19th century was not easy for the Ottoman Empire. The burning of the Ottoman-Egyptian navy in front of Navarin by British, French and Russian navy was an important turning point in 1827. In this case, the Ottoman navy was destroyed in an attempt to give Russia an advantage. After this, the Ottomans turned into a sea empire without a navy.

The results of the Navarin War are one of the events that led to the collapse of the Ottoman Empire. After all, the great losses of the Ottoman Empire started after this event. Besides the destruction of the navy, the removal of the Janissaries and the inability to replace a new army led to disastrous consequences. The army is a culture and once this culture is destroyed, the creation of a new culture is not possible in a short time.

However, with the accumulation of centuries, the Ottomans succeeded this difficult situation and could create a new army even under the worst conditions. This army established an unexpected resistance to the world's leading powers during World War I and played an effective role in the change of world power balances. From this point of view, the examination of the Ottoman War Culture and the discovery of the dynamics that make up this culture will be an important gain in terms of the History of War.

Keywords: Ottoman, Ottoman Army, War Culture, History of War, World War I

¹ Dr., akadem2010@yahoo.com

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu güç kaybetse de 18. yüzyılın ortalarında bile hala büyük bir devletti.² Osmanlı'nın dünyada, "I. Sınıf Devlet" kategorisinin dışına çıkması, Ruslar tarafından Kırım'ın ele geçirmesinden sonra olmuştur.³ Kırım, Rusya'nın geleceğinin belirlendiği alandır. 1774 yılında, küçük bir Bulgar köyü olan Kaynarca'da imzalanan antlaşma ile Türklerin, Kırım Tatarları üzerindeki hâkimiyetini sona erdirdiğinde artık Ruslar'ın da geleceği şekillenmişti. Ardından 1783 yılında Kırım'ı ilhak etti. Bundan sonra Karadeniz ve Boğazlar Ruslara açılmıştı.⁴ Bu Osmanlı için maddi ve manevi anlamda büyük bir kayıptı. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan ilk Müslüman halk Tatarlar oldu. Tatarlar, Osmanlı için aynı zamanda insan gücü olarak büyük ve kuvvetli bir kaynaktı ve bu kaybediliyordu. Üstelik Ruslar Ortodoksların koruyucusu oluyordu.

Bu tarihten sonra Osmanlı'nın iç sorunları dış sorunlarının önüne geçmeye başlayacaktır. Bunun anlamı, diğer devletler gelişmeye devam ederken, Osmanlıların giderek dünyaya ilgisiz kalması ve kopmasıdır. Fark öylesi büyümeye başlamıştı ki, 1807 yılında Yeniçeriler Kabakçı Mustafa önderliğinde isyan edip III. Selim'i iktidardan uzaklaştırdığı tarihlerde Amerika'da buharla çalışan ilk gemi⁵ dolaşmaya başlamıştı.⁶ Bu ise 19. yüzyılı Osmanlı için zorlaştırmıştır. 1915 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'da doğrudan birbirini hedef almayan Avrupalılar, hedeflerini başka alanlara yöneltmişlerdi. Bu ise genelde Osmanlı toprakları öne çıkaracaktır.

VIYANA KONGRESİ SONRASI DURUM

Gerçekten de Viyana Kongresinden sonra yayılmacı büyük devletler kendileri için en uygun hedefler Osmanlı'nın elindeki topraklardı. İngilizler için Mısır, Fransızlar için Kuzey Afrika ilgi çekiciydi. Ancak buralarda rahat hareket edebilmeleri için Osmanlı donanmasının ortadan kaldırılması gerekiyordu. 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanması İngiliz, Fransız ve Rus donanması tarafından Navarin⁷ önlerinde yakılması önemli bir dönüm noktası oldu.⁸ II. Mahmut Mora'da başlayan isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmişti. İngiliz, Rus ve Fransız donanması, Osmanlı ve Mısır kuvvetlerinin Yunanistan'dan çekilmemesi üzerine gayelerinin savaşmak olmadığını beyan ederek limana girmek istemişler kabul edilmeyince de Osmanlı donanmasına saldırmışlardı.⁹

Müttefik gemilerin kaptan ve mürettebatı Napolyon Savaşları'nda savaş tecrübesi kazanmışlardı. Mısır ve Osmanlı savaş gemileri ise hilal şeklinde birbirine rampa etmiş durumda üç sıra halinde tertiplenmişlerdi. Limana giren müttefik gemileri savaş için bahane aramışlar ve gemilerin yerinin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Bu istek kabul edilmeyince de, bir Mısır savaş gemisinden kendilerine ateş açıldığı, gibi saçma bir gerekçe bularak ani olarak ateş açmışlardır. Atış yaklaşık üç saat kadar devam etmiş ve bu olay sonucu Osmanlı, bir anda

² Ponting, Clive. *Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2011 s.666.

³ 13 Temmuz 1771 yılında Kırım Hanlığı Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Rusların Karadeniz'e kesin olarak yerleşmesi ise 1784 yılında olmuştur. Osmanlı bu durumu 1798 yılında kabul etmiştir.

⁴ Roberts, a.g.e., s.375,376.

⁵ New York şehrinin Hudson Nehri'nde denenmişti.

⁶ Ertürk, M. Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kalipso yayınları, İstanbul, 2009. s.225.

⁷ 1560'lı yıllarda Osmanlıların eline geçmiş Mora'nın batısında yer alan bir liman bölgesidir. Savaş Navarin kalesinin açıklarında meydana gelmiştir. Osmanlılar bu kaleyi Venediklilerden almışlardı.

⁸ Danişmend, Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972.s.112.

⁹ Bu savaşta müttefiklerin elinde 22 büyük modern savaş gemisi vardı. Osmanlıların ise 3 küçük zırhlı ve 17 firkateyni bulunuyordu. Kalan gemiler küçük gemilerdi. Bazı kaynaklar Osmanlıların gemi sayısını Mısır kuvvetleriyle birlikte 78 olarak verir. Müttefik gemiciler önceki savaşlardan büyük tecrübe edinmişlerdi.

donanması olmayan bir deniz imparatorluğuna dönüşmüştür.¹⁰ Bu olayla Osmanlı donanmasını Rusya lehine yok edilmiş oluyordu.¹¹ Navarin'de Osmanlı donanması, 6000 askerle birlikte 60'dan fazla gemisini kaybetmişti ancak İngiliz Dışişleri Bakanı "savaşta olmadıklarını" açıklamıştı.¹² Sultan II. Mahmut Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması karşısında gözyaşlarına hâkim olamamış ve Avrupalı bir diplomata: "Tek başıma Rusları durdurmaya çalıştığım sırada Avrupa'nın Ruslarla birleşmesine ne demeli. Benden sonra Avrupa'nın Rus kontrolüne girmesi mi isteniyor?" demişti.¹³ Güçlü olmayan kendisini düşmanlarının insafına terk ediyor ve gözyaşı dökmesi de bir sonuç vermiyordu.

NAVARİN'DE OSMANLI DONANMASININ YOK EDİLMESİNİN SONUÇLARI

Navarin olayının sonuçları Osmanlı'nın tükenişine kadar gider. Bu dönemde İngiltere, ülkesinden Hindistan'a giden bir güvenlik zinciri meydana getirmeye ve bunu sürdürmeye çalışıyordu.¹⁴ Osmanlı'nın büyük kayıpları da bundan sonra başladı. Donanmasının yok edilmesi yanında, Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ancak yerine yeni bir ordunun oluşturulamaması felaketlere varan sonuçlara yol açtı. Ordu bir kültürdü ve bir kez bu kültür ortadan kaldırıldıktan sonra yeni kültürün oluşturulması kısa bir sürede mümkün olmuyordu. Osmanlı belki de mecburiyetten yapmış olduğu bu hatayı çok pahalı ödeyecektir.

Ortada ne ordu, ne de donanma kalmıştı. Bundan sonra doğan boşluktan istifade ile 1829 yılında Ruslar ilk defa batıda Edirne, doğuda Erzurum'a kadar geldiler.¹⁵ Askerler daha sınırda Ruslarla ilk çatışmalarda kendi memleketlerine kadar kaçmışlardı. 1829 yılında ise ilk defa bir devlet Yunanistan, başka devletlerin desteği ile de olsa, Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandı.¹⁶ Yine bu dönemde Mısır Valisi isyan etti, ordusu Anadolu'ya girerek, neredeyse İstanbul önlerine kadar geldi.¹⁷ Daha kötüsü Çanakkale'deki Osmanlı donanması Mısır'a götürülerek Mısır Valisine teslim edildi, buna dayanamayan Padişah II. Mahmut 1839 yılında kahrından öldü.¹⁸ Aslında Osmanlı karşısında hızla ilerleyen Mısır ordusu öyle güçlü de değildi. Öyle ki yardıma gelen birkaç bin Avusturyalı asker karşısında hezimete uğramış¹⁹ ve Mısır'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

1815 tarihindeki Viyana Kongresi sonrası Fransızlar da boş durmadı. Cezayir, 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından ele geçirilmişti.²⁰ 19. yüzyılda Avrupalılar, Cezayir'e saldırarak deniz gücünü yok ettiler.²¹ Böylece Fransızlar, 1830 yılında Cezayir'e rahatça saldırarak işgal edebildiler.²² Ancak yerel halkın direnişi 1847 tarihine kadar devam etti.

¹⁰ Şimşir, N. Bilal. *Ege Sorunu Belgeler*, C.1, Ankara, 1976.s. XLII.

¹¹ Lamartine de Alphonse. *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011. s.xxx.

¹² Müttefiklerin kaybı 1000 asker civarındaydı.

¹³ Lamartine,a.g.e., s.xxviii.

¹⁴ Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.260.

¹⁵ Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.116,117.

¹⁶ Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara, 1957.s.297. Bundan sonra Yunanlılar I. Dünya Savaşı'na kadar, çoğu kez savaş kazanamadan ve dış destekle Osmanlılar aleyhine, topraklarını üç kat büyütecektir. Bunun başlıca sebebi, dışa açık olan Yunanlıların Batı'ya, onların medeniyetini ve geçmişini temsil ettiklerine inandırmalarıdır.

¹⁷ Altundağ, S. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi*, I. Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 1988.s.44.

¹⁸ Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C.V. TTK Basımevi, Ankara, 1983.s.142.

¹⁹ Lamartine,a.g.e., s.xxix.

²⁰ Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.s.121.

²¹ Kuran, Ercüment. *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul, 1957.s.3.

²² Kuran,a.g.e.,s.17.

YENİ BİR ORDU VE SAVAŞ KÜLTÜRÜ OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI

Büyük sorunların üstesinden gelebilecek bir ordu ve yönetimi oluşturmak zordur. Osmanlı yüzlerce yıllık tecrübesi ile çöküşü durdurmaya çalıştı. Masraflı olsa da 1840 yılında 300.000 kişilik bir ordu kuruldu. 1843 yılında çıkarılan fermanla ordu yeniden düzenlendi ve standartlar belirlendi. Ancak yeni ordu, ancak 1870’lerde Ruslara karşı etkili bir direniş gösterebildi. Sadece bir ordu oluşturmak yetmiyordu. Asıl sorun kurulan ordunun savaş ve savaşma kültürünün oluşturulmasıydı.

Yenilikleri içeren yeni uygulamada 1847 yılında gayrimüslimlerin de askerlik yapmasına ve albay rütbesine kadar yükselmesine imkân tanındı. Ancak bu durum, o zamana kadar askerlik yapmayan gayrimüslimler arasında huzursuzluk yarattığı için uygulanması durduruldu.²³

Osmanlılarda “Mirliva”, bir veya iki yıldızlı tuğgeneral ve tümgeneralin karşılığı olarak, Erkan-ı Devlet denilen devletin üst görevli tabakasını oluşturuyordu. Klasik zamanların “Sancak Beyi” ve “Emir” rütbesinin, Avrupa’da ise “Baron” unvanının karşılığıydı. 19. yüzyıla kadar “Mekke Payesi” unvanı olarak biliniyordu. Yine klasik dönemlerde “Paşa” unvanı, “Beylerbeyi” veya “Vezir” karşılığı kullanılırken, 19. yüzyıldan sonra bütün generaller için kullanılmaya başlanmıştı.²⁴ Osmanlı paşaları öyle iyi yetiştiriliyordu ki, özellikle 19. yüzyılın ikinci döneminden itibaren Osmanlı paşaları dünyanın en kültürlü askerleri olarak tanınmıştı.

Eğer Osmanlı ortadan kalkarsa, bu boşluğu Rusya’nın dolduracağı muhakkaktı. Navarin Savaşının sonrası bunu önce Fransızlar, sonra İngilizler anladı. İngilizler bu nedenle Rusların Osmanlıyı paylaşma planının reddettiler.²⁵ Ardından Rusların daha fazla ilerlemesi İngilizleri tedirgin ettiğinden, 1841 tarihindeki Londra Antlaşması ile boğazlardan geçişi uluslararası bir statüye bağladılar. Bu antlaşma, İngilizlerin, Rusların isteklerinin karşısında çıkardığı, ilk ciddi engeldi.²⁶ İkinci engel ise 1854 yılındaki Kırım Savaşı olacaktı. Osmanlının zayıf durumundan istifade etmek isteyen sadece Ruslar değildi. İngilizler “kuzeyde tehdit olabilecek Rusları durdur, güneyden kendin devam et” stratejisini uyguluyorlardı. Navarin’de Osmanlı donanmasını yok etmelerinin altındaki ana neden de buydu. Aceleleri yoktu. Planlı bir şekilde stratejinin gereği olan; zaman, mekân ve kuvvetin uygun şekilde bir araya gelmesini bekliyorlardı. 1839 yılında Aden’i²⁷ ele geçirerek Arabistan yarımadasına ilk defa çıktılar.²⁸ 1873 yılında ise Yemen’i işgal ettiler. Daha sonra bu bölgede Osmanlı ile arasında bir rekabet başladı.²⁹ Diğer taraftan Osmanlı egemenliği devam etmekle birlikte, İngilizler 1882 yılında Kahire’ye girerek Mısır’a fiilen yerleştiler.³⁰ Rusların, Ayestefanos Antlaşması ile Osmanlı’ya yaklaşımlarının Berlin Kongresi’nde durdurulması ve 1878 yılında ise Balkan Krizi’nde yardım vaadiyle Kıbrıs’a el konulması da, İngilizlerin aynı stratejik düşüncüyü uygulamaya geçirme aşamalarıydı. Kıbrıs Süveyş Kanalı dâhil Akdeniz’i kontrol eden kritik bir adaydı ve İngilizlerin buna ihtiyacı vardı.

Plevne Tuna Nehri’nin 30 kilometre güneyinde bir ilçedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Bulgaristan’daki Plevne kentinin Osman Paşa tarafından savunulması bir kahramanlık hikâyesine dönüşmüştü. Bu başarılı savunmada Osmanlı ordusunda İngiliz danışmanlar vardı. İngilizler bir yandan güneyden kazanımlar sağlarken, kuzeyden Rusların ilerlemesini kontrol etmeye çalışıyorlardı. İngiliz danışmanlar Sava Nehri üzerindeki Barboşi Köprüsü’nün uçurulmasını tavsiye etmişlerdi. Böylece Osmanlı ordusu en az iki ay vakit kazanacaktı. Ancak Osmanlı Tuna donanması komutanı gecikince Ruslar buradan geçti, ardından Şipka Geçidi de

²³ Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara, 1977.s.182,183.

²⁴ Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.s.931,932.

²⁵ Esmer, Şükrü Ahmet. *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1944.s.177-178.

²⁶ Erkin, Cemal Feridun. *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.s.29.

²⁷ Kızıldeniz girişinde Yemen’de bir şehirdir.

²⁸ Uçarol,a.g.e.,s.275.

²⁹ Uçarol, Rıfat. *Bir Osmanlı Paşası Dönemi*, İstanbul, 1976.s.23.

³⁰ Uçarol,a.g.e.,s.166.

tutulmadığından, Osman Paşa'nın bulunduğu hatların gerisine sarktılar. Osmanlılar askerlere günde iki peksimet veriliyordu. Su çok azdı ve asker başı 70 fişek vardı. Ancak bu askerler aylarca direndi. Osman Paşa siper savaşlarını bizzat kendisi planlamıştı. Plevne Savunması'nda tarihte ilk defa siperleri yer altına değil, yer üstüne yapıldı ve yeni model Avrupa Askeri Akademilerinde yıllarca ders olarak okutuldu. Yeniçeri sisteminin ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlı Ordusu savaş kültürü yerine oturmaya başlamış ve küçük de olsa sonuçlar vermeye başlamıştır.

İNGİLİZLERİN OSMANLI POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİKLİK VE OSMANLININ ALDIĞI TEDBİRLER

Daha önceki dönemlerde Osmanlı fazla güçlenmesine fırsat verilmeden ayakta tutulmaya, böylece Osmanlıların bulunduğu coğrafya'ya Rusya ve diğer bir güçlü devletin yerleşmesinin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Ancak bu politikanın iki kırılma noktası vardı. Birinci ayağı Navarin'de Osmanlı donanmasının yok edilmesi idi. İkinci aşama ise 1875'li yıllarda başladı. 1875 yılında İngiltere Başbakanı Gladstone ile başlayarak İngiltere'nin uluslararası politikasını değiştiren süreç sırasında Osmanlı Devleti büyük oyunun dışında bırakıldı.³¹ Gladstone'a açık bir Osmanlı düşmanıydı. Dikkatle incelenirse Mısır'ın işgal edilmesinden, Ermeni Sorununa ve hatta Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesine kadar Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bütün sorunların arkasından İngiltere Başbakanı William Edward Gladstone çıkar. Osmanlı Devleti'ni yıkıma sürükleyen en önemli isim de Gladstone oldu.³² Ancak Gladstone'un, özellikle Osmanlı ve Balkan politikaları başta olmak üzere, önyargıya dayalı duygusal politikaları sadece Osmanlı'nın değil, kendi imparatorluğunun da aleyhine olacaktır.

Yine de Osmanlı 19. yüzyılda, merkezi gücünü artırması ve yaptığı reform hareketleri sayesinde, ayakta kalmayı başarmıştır.³³ Öyle ki bitti denildiği dönemlerde dahi gücünü ülke dışına yansıtabiliyordu. Osmanlı son döneme kadar her yerde vardı. Etki alanına Mısır, Sudan, Etiyopya, Mali, Somali, Çad, Kongo, Uganda ve Ekvator bölgesi dâhildi. Osmanlı'nın son döneminde Ekvator Valisi olarak atanan Mehmet Emin Paşa, Tanzanya sınırları içinde mücadele ederken ölmüştü. 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Afrika'ya gönderilen Ebubekir Efendi³⁴ ise buradaki Müslümanları Osmanlıya bağlamıştı.³⁵

Devletin kendini koruması için askere ihtiyacı vardı. Osmanlı'nın son dönemlerinde II. Abdulhamid mecburi askerliği imparatorluk sınırları içerisindeki bütün Müslümanlara yaymaya çalıştı. Yine de Osmanlı denetimi dışındaki kabileler muafiyetlerini koruyorlardı. Yüksekokul öğrencileri de muaftı. Osmanlı'nın kaybettiği bölgelerden gelen Müslüman muhacirler ise önemli bir asker kaynağıydı.³⁶ 1908 yılında gayrimüslimlerin de askere alınması öngörüldü. Askerlik yaşı 20 idi, ancak aileleri izin vermişse 18 yaşındakiler de askere yazılabiliyorlardı. 1908 yılında Bosna-Hersek, Girit, Bulgaristan gibi ülkeler fiilen elden çıktı. Devlet, toprak kaybedip Anadolu'ya çekildikçe, doğal olarak imparatorluk da giderek Türkleşti.

³¹ Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun, Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Tımas Yayınları, İstanbul, 2011.s.493.

³² Karaca, a.g.e., s.11,12.

³³ Pamuk, Şevket. *Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü*, *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, Şubat, 2005.s.34,35.

³⁴ Din âlimi olan Ebubekir Efendi 1863 yılında Cape Town'a ulaştı. İngilizler bir süre kendisinin halife temsilcisi olduğunu sakladılar ancak daha sonra 13.000 civarında bir nüfusa sahip olan buradaki Müslümanlar onun etrafında toplandı. Gelişinden 15 gün sonra orada bir okul açtı ve 300'den fazla öğrenci topladı. Halife adına camilerde hutbe okudu ve halkı bilinçlendirdi. Madagaskar'a da giden Ebubekir Efendi adına günümüzde Güney Afrika'da bir müze bulunmaktadır.

³⁵ Sabah Gazetesi, 30 Eylül 2006.

³⁶ Niccolle, David. *Osmanlı Piyadesi 1914-1918*, Çev. Osman Çakmakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.s.11.

I.DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI ORDU KÜLTÜRÜNDE DEĞİŞİMLER

Osmanlı ordusu 1909 yılında meclisten geçen yeni askeri yasalarla bir modernleşme programı uygulamaya başlamıştı ancak elinde bu programı uygulayacak yetenekli üst düzey subay yoktu. 1914 yılında savaş başladığında neredeyse beş yıldır tatbikat yapılmamıştı. Ulaştırma hatlarının zayıflığı yüzünden kuvvet kaydırmada zorluklar vardı. Yine de ihtiyatlar yeniden düzenlendi, sıhhiye ve veterinerlik hizmetleri iyileştirildi. Osmanlı piyadesi, karargâh çalışması, yürüyüş, taarruz ve savunma düzenleri ile talimatlar açısından danışmanlık veren Almanlar sayesinde onların taktik ilkelerini benimsemişti. Talimnameler de neredeyse birebir Almanca çeviriydi.³⁷

Osmanlı, Balkan Savaşları'nda askerin politikaya bulaşması ve çekememezlik yüzünden 40 günlük bir sürede Balkanlara veda etmişti. Lüleburgaz Savaşı dört gün sürdü ve Türkler kaybetti. Çünkü ekmekleri ve telgraf hatları yoktu. Savaş sonunda Bulgar Albay Azmanof yabancı ataşelere gurur içinde şöyle diyordu: "Bu savaş Fransız Harp Okulu'nda öğretilen yöntemler ile kazanılmıştır." Yenilenler istediği gibi konuşuyor, yenilenler ise suskundu. Uyguladıkları "Karşıdaki çemberin tam merkezine saldırmak." metoduydu ve yüzyıllar önce Osmanlı Kosova, Niğbolu ve Varna'da aynı stratejiyi defalarca uygulamıştı.

Aslında Bulgarlar korkmadan taarruz hızını devam ettirebilseler, İstanbul'a kadar gitme ihtimalleri vardı. Ancak hala eskiden kalan bir korkuyla, Osmanlı askerlerinin hızla geri çekilmesini bir tuzak olarak algılayıp duraksayınca, Osmanlı kuvvetleri Çatalca Hattında tertiplenecek zamanı kazandılar. Bulgarlar, hep olmayan bir Osmanlı süvari birliğinin kendilerine aniden saldıracağı korkusu içinde beklemişlerdi.

Balkan yenilgisi bir yıkım olmuştu. Rumeli vilayetleri elden çıkarken, 36 tümen ve 250.000'e yakın asker kaybedilmişti. Bunun yanında büyük bir malzeme ve teçhizat stoku da yitirilmişti. Stratejideki hatalar, siyasi hatalar, askeri hazırlıktaki eksiklikler, taktik konulardaki hatalar, çekememezlik, ordunun düşük morali bu yenilgide başlıca sebeplerdi. Muharip birliklerle ihtiyat birlikleri arasında irtibat iyi değildi, seferberlik yetersizdi, topçu ve piyade işbirliği zayıftı ve yürüyüş kollarından muharebe düzenlerine geçişte zayıf kalıyordu.

Bu savaşta büyük hatalar yapılmıştı ama Osmanlılar bundan da ders çıkarmayı bildiler. Eksik hususlar gerçekçi olarak tespit edildi ve çalışmalar başlatıldı. 1913 yılının sonbaharında bu girişimleri üslenen Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa oldu. 11 Aralık 1913 tarihinde Yeni Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi'ne göre yeniden yapılandırma programı başlatıldı ve seferberlik sistemi ve birlikler yeniden düzenlendi.³⁸

I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ordusunun büyük kısmı okuma yazma bilmiyordu. Askerler farklı etnik kökenden gelmeydi. Subaylarla askerler arasında ara kademe olarak görev yapacak tecrübeli bir astsubay sınıfı yoktu. Savaş coşkusu halkta oluşturulamamıştı. Dahası para yoktu, maaşlar ödenemiyordu ve kıtlık vardı. Savaş öncesi Ruslar, Avrupalılar, Amerikalılar herkes Osmanlı ordusunu merakla takip ediyordu. 1913 ile 1914 yılları arasında İstanbul'da görev yapan Amerika'nın İstanbul ataşesi, Savaş Bakanlığına Osmanlı ordusunun durumu ile ilgili 160'a yakın mesaj göndermişti. İngiliz Askeri Harekât Başkanı Henry Wilson, "Türk ordusu ciddi anlamda modern bir ordu değil. Ordu çok kötü sevk ve idare edilmektedir. Güruh halindedir." şeklinde ifade ederken, İstanbul'da görev yapan İngiliz gazeteci Graves,³⁹ 10 Kasım 1914 tarihinde, "Türk ordusunu bütün olarak ele aldığımızda yeterince eğitilmemiş, beklenilmeyen olaylar karşısında paniğe kapılmaya eğilimli, kalın kafalı köylülerden oluşan bir milis ordusu

³⁷ Niccolle, a.g.e., s.17.

³⁸ Erickson, J. Edward. *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.13,14.

³⁹ Sheffy, Yigal. *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, Frank Cass&Co.Ltd., New York, 2013. Graves, P.P. Report on Turkish Military Preparations and Political Intrigues Having an Attack on Egypt as their Object, 10 November 1914.

olduğunu söylemeliyim.” demişti.⁴⁰ Aynı büyüklük duyguları savaş esnasında da devam edecektir. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler ve Avustralyalılar arasında rahatsızlık verici ölçüde bir ırkçılık görülüyordu.

*Çanakkale Seferi sırasında İtilaf Sefer Kuvvet Komutanı İskoç General Hamilton, Türkleri açıkça aşağı bir tür olarak tanımlıyor ve şöyle diyordu: “Bırakın gençlerimi açık alanda Türklerle karşı karşıya getireyim, onları her seferinde yeneriz; çünkü İngiliz gönüllüler, Anadolu, Suriyeli ya da Arap askerlerden üstün bireylerdir ve üstün bir ideal ve savaşma coşkusuyla donatılmışlardır... Problem, makineli tüfek başına yerleştirilen tek bir pis Türk'e dikenli tellerde, on, yirmi, elli askerimizi-ki bunların her biri düzinelerce Türk'e bedeldir-kırdırarak çözmeye çalışmak Kutsal Ruh'un gözündeki bir günahtır.”*⁴¹

I. Dünya Savaşında askere alınan Osmanlı askerleri savaşın sonuna kadar terhis edilmediler. Osmanlı seferberliği yavaş ve olayların gerisinde kalıyordu. Savaşın başında sırf bu yüzden iki ay süre ile tarafsız kalınması, seferberlik için zaman kazandırmışsa da, yeterli olmadı. Osmanlı'nın bu dönemde yeterli bir ihtiyat sistemi olmadığı gibi, müttefiklerinin aksine ihtiyat kolordularını süratle muharebe alanına süremiyordu. Bunun yerine eğer piyadeye ihtiyaç olursa tümenler kullanılıyordu.⁴²

Osmanlılar daha önce de Alman yardımı almıştı. 1883 yılında Alman Goltz askeri okulları ıslah etmekle görevlendirilmişti. Savaş boyunca Alman uzman desteği 25.000 kişiye ulaştı.⁴³ Aslında Osmanlı ordusundaki düzenlemeler 1910 yılında başlamış ve ordunun komuta yapısı Von der Goltz'un⁴⁴ taktik düşüncelerine dayanan bir anlayışla temelden değiştirilmişti. Osmanlı subaylarının da görüşlerinin alınarak yapılan bu değişimde, Osmanlı piyade tümenleri doktriner yönüyle çağdaş Avrupa ordularıyla aynı, taktik yönden ise onların önüne geçmişti. Bu değişimde, taktik seviyede direk topçu ateşiyle desteklenen taarruz esas alınmıştı. Buna göre tümenlerde üçlü kuruluş esas olacak, her tümen üç piyade alayından oluşacaktı.

Aynı yıl temmuz ayında “Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi” yayınlandı ve ordu Avrupa ordularında olduğu gibi kolordu kuruluşunu benimsedi. Ancak buradaki kritik konu, Avrupalıların iki tümenli standart kolordusu yerine üç tümenli kolordu modelinin getirilmesi idi. Her kolordunun 41.000 askeri olacaktı. Osmanlı ordusu, piyade tümenleri kadrosuna üç taburdan oluşan bir topçu alayını da dâhil etmişti. Her tûmende ayrıca bir nişancı taburu ile bir mızıkâ bölüğü de bulunuyordu. Osmanlı ordusunda tatbikatlarda bu değişimler denendi. Bu kuruluş o kadar isabetliydi ki, Avrupalıların siper savaşlarındaki dört alaylı tümenlerinin hantal kaldığı ortaya çıktı. Böylece siper savaşlarında Türk Modeli piyade tümeninin ideal kuruluşu ortaya çıkıyor, tümen iki alayını cephede tutarken bir alayını ihtiyatta bekletebiliyordu.⁴⁵ Alman ordusu da bu Türk Modelini esas alarak 1915 yılında yapısını değiştirdi. Ardından Avrupa'nın büyük muharip güçleri 1918 yılına kadar Türklerle aynı kuruluşa geçtiler.⁴⁶

3 Ocak 1914 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına Enver Paşa getirilmişti. Enver Paşa derhal modernizasyona engel olacaklarını düşündüğü 1300 yaşlı subayı emekliye ayırdı. 14 Mart

⁴⁰ Erickson, a.g.e., s.11,12.

⁴¹ Alıntıl原因 J. Macleod, Reconsidering Gallipoli, Manchester, 2004.s.189.

⁴² Niccolle, a.g.e., s.11-13.

⁴³ Ancak Almanların yürüttüğü reformlar, savaşın başladığı yıla kadar, İstanbul yakınlarında konuşlandırılmış kıtalarla sınırlı kaldı.

⁴⁴ 1843-1916 yılları arasında yaşayan Prusyalı asker ve yazardır. Osmanlı ve Alman ordularından Mareşal rütbesi almıştır. Kutülamare'de yapılan savaş esnasında hastalanarak Bağdat'ta vefat etmiştir. Berlin'de askeri akademi de hocalık yapmış, “Silahlanan Millet” isimli kitabını 1883 yılında bastırmıştır. Binbaşı rütbesindeyken aynı yıl Osmanlı ordusuna danışman olarak atanmıştır. Herkesten daha modern olma ve askeri yenilikleri takip etme bilincini aşlamış ve demiryolu yapımı ile Almanya'dan modern tüfeklerin alınmasını sağlamıştır. Modern silahların alınması ile Osmanlılar başarılı olmuş ve 1897 yılındaki Yunan savaşında Atina'ya kadar ilerlemiştir.

⁴⁵ Bu örnek sistemin iyi işlediği görülüyordu. Bu nedenle diğer bazı ordular tarafından da örnek alınıp uygulanacaktır.

⁴⁶ Erickson, a.g.e., s.273-278.

tarihinde ise “1 Numaralı Ordu Emirnamesi” yayınlandı. Bu emirname; ordunun ateş gücünü artırmasının önemini ortaya koyuyor ve düşman üzerinde karma sınıfların ateş üstünlüğünü süratli bir şekilde tesis etmesi gerektiğini belirtiyordu. Emirnemenin başlangıç bölümünde komutanın bizzat cepheden yürütülmesi gerektiğiyle ilgiliydi. 1914 yılı bahar ve yaz aylarında ordunun etkinliği hızla artıyordu. İlerleme öylesine barizdi ki, Avusturyalı bir tarihçi; “Türk ordusu tamamen Prusya ordusuna benzetildi. Ocak ayındaki disiplinsiz perişan yığın şimdi kaz adımlarıyla geçit yapıyor.”⁴⁷ diyerek şaşkınlığını bildiriyordu.

I.DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI ORDUSU

Gerçekten de I. Dünya Savaşı’nda en fazla şaşırtan taraf Osmanlılardı. Almanlar yanında savaşa katılarak, Ruslara destek için giden gemilere Çanakkale Boğazı’nı kapadı. 500.000’den fazla İngiliz ve Fransız askeri burayı açmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Osmanlılar Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Arabistan’da da İngiliz kuvvetleriyle savaştılar ve onların gücünü tükettiler.

İngilizlerin Çanakkale’ye gönderdiği kuvvetler, sanki Afrika’daki bir sömürgesinde yaşayan, kültürel ve teknolojik olarak geri, bir hakla karşı gönderilme önyargısı ile hazırlanmıştı. Bu sefer daha başından hataydı. Bir sömürge seferi gibi hazırlanan harekât öyle de yönetildi ve başarısız oldu. Bu sefer, stratejik hedeflere ancak taktik başarılarla ulaşılabileceğini göstermesi bakımından ilginçti. Savaşın kazanılacağı asıl alan Batıdaki cepheydi (Fransa sınırı) ve Türklerin savaş dışı kalması Almanların gücünü fazla etkilemeyeceği gibi, müttefikler Balkanlara yerleşse bile birkaç ay sonra Selanik’e yerleştiklerinde görüldüğü üzere, lojistik sorunlar nedeniyle zaten Almanlar karşısında zorlanacaklardı.⁴⁸ Komutanlarının karşı çıkmasına rağmen Churchill, Çanakkale’ye bir harekâtı ısrarla savunduğu için hatasını kabul edecek ve bir sonraki dünya savaşında daha dikkatli olacaktır.

1915 yılı sonlarında İngilizlerin, Bağdat’ı ele geçirmek üzere yaptığı saldırılar başarısız olunca, daha önce Türkleri küçümseyen İngiliz general hatıra defterine: “Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki, savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum.” diye yazmak zorunda kalmıştı. Ardından Kutülammare’ye çekildiler.⁴⁹ Bu savaşlarda İngiliz ordusu başarılı olamasa da, Dicle üzerindeki askeri üstün üç adet deniz uçağı kullanarak dünyada ilk defa havadan ikmal denemesi yaptı. Hintli⁵⁰ ve İngiliz askerlerden oluşan ordusu Halil Paşa tarafından kuşatılan İngiliz Generali Townshend ve kuvvetleri 29 Nisan 1916’da kayıtsız şartsız teslim oldular.⁵¹ Osmanlılar tarafından, İngilizler yanında savaşan Müslüman askerler için isyan edip İngiliz subayları öldürmeleri ve Türklere katılmaları yönünde broşürler atılmıştı. Savaş sonunda komutan mirliya Halil Paşa Townshend’in tabanca ve kılıcını kendisine iade etti. Halil Paşa kendi askerlerine hitabında, Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı ilk zaferin Çanakkale, ikincisinin de burada görüldüğünü gururla ifade ederken, İngiliz tarihçi James Morris bunu, “İngiltere tarihindeki en aşağılık teslim” olarak yorumluyordu.

Diğer taraftan, daha önce Türk askerini aşağılayan General Hamilton, Çanakkale Komisyonu’na 1916 yılında şöyle diyecektir: Gerçeği söylemek gerekirse, onların bu kadar başarılı olacaklarını bilmiyordum. İngiliz, Fransız ve Rus orduları Osmanlı ordusunu küçümsüyordu ancak Osmanlılar eksikliklerinin çokluğuna rağmen onlara karşı çok cephele bir

⁴⁷ Erickson, a.g.e.,s.17-20.

⁴⁸ Kennedy, Paul. *Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler*, Çev. Ahmet Fethi, Totem Yayıncılık, Temmuz 2014.s.49.

⁴⁹ Bağdat’ın 170 kilometre kuzeyinde bulunan bir kasaba olup o yıllardaki nüfusu 6500 kişi civarındadır. Basra körfezinin 350 kilometre kuzeyinde bulunur.

⁵⁰ Hintli askerler arasında Müslüman askerler de vardı ve bunlar savaş sırasında aç kaldıklarında at ve katır eti yemeyi reddetmişlerdi. Bunun üzerine Hindistanlı âlimlerden bu etlerin yenilebileceğine dair telgrafla fetva alınmıştır.

⁵¹ 31 general yanında, 500’e yakın subay ve 13.000’den fazla er teslim olmuştu.

savaşı başarıyla gerçekleştirdi.⁵² Bu kez sıra Türklerdeydi. Çanakkale Savaşı'nda bir Türk subayı İngiliz subayları için: "Cesur ancak tecrübesizdiler. Muharebede askerleri nasıl sevk ve idare edeceklerini bilmiyor gibiydiler." diyecektir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi belirgin bir "Türk Strateji"sinden söz etmek mümkün değildi. Stratejik tercihler Alman önceliklerine göre yapılmış, savaş için gerekli silah ve cephane umutları Almanlara bağlanmıştı.⁵³ Stratejik düzeyde de büyük hatalar yapılmıştı. Doğuda muharebeler büyük birliklerle değil, daha küçük birliklerle yapılabilir ve bunlar lojistik yönden daha iyi desteklenebilirdi. Kanal harekâtında intihar hücumu yerine, önceden kuvvetli bir topçu ateşi ile hedef baskı altına alınabilir ve zayıflayan bölgelerden geçiş yapılabilirdi. Çanakkale'deki İtilaf kuvvetleri geri çekilince, buradaki kuvvetleri kaydırmakta geç kalınmış, bunun sonucunda Erzurum ve Trabzon elden çıkmıştı. İngilizler Bağdat'a 200.000 kişilik bir ordu ile girmişlerdi. Burayı geri almak için takviyeler Bağdat'a kaydırılınca, İngilizler Kudüs'ü ele geçirdi. Bütün bunlar olurken 100.000 Türk askerinin, günümüzde Güneydoğu Polonya ve Batı Ukrayna arasında kalan, Galiçya ve Makedonya'da Almanların yerine savaşması ise düşündürücüdür.⁵⁴ Diğer taraftan 19 Eylül 1918 günü İngilizler Sina'da büyük bir yığınak yaparak saldırıya geçtiğinde ordunun bir kısmı İran ve Kafkasya'ya kaydırmıştır. Bu hatalar neticesi İngilizler 8. Orduya karşı 7 kat, 22. Kolorduya karşı ise 14 kat bir üstünlük elde ederek yarma harekâtını zorlanmadan gerçekleştirdiler.

Avrupalı askeri uzmanlar, belki de geçmişten gelen bir önyargıyla, Osmanlı ordusundaki değişimi görememişlerdi. Normalde modern muharebe etkinlik ölçeğine göre böyle bir ordunun savaş alanında kalması mümkün değildi. Modern ordularıyla Rusya, Avusturya-Macaristan, Romanya ve hatta siper savaşlarında çok az zayıat vermiş ve Balkan devletlerinin en savaşçısı gözükten Bulgaristan bile savaşın sonunda çökmüştü. Hâlbuki 1918 yılı sonunda Osmanlılar bir milyona yaklaşan ordularıyla hala ayakta ve savaşıyordu. Ordu kaybetse de, Ruslara karşı doğuda soğuk kış şartları altında, üç günde 75 kilometre yürümüş, geri çekilse bile Süveyş kanalına taarruz ederek, kurulan seyyar köprü ve teknelerle kanaldan karşıya geçmişti. Osmanlılar nasıl olmuştu da dört yıl süreli böylesi uzun bir savaşta orduyu savaş alanında tutmayı başaramıştı?

Her ne kadar Almanların düşüncesi olsa da, cihat ilanı ile bir kutsal savaşın başlatılması, böylece Hint, Pakistan, Endonezya ve Arap ülkelerinin harekete geçirilmesi hedef alınıyordu.⁵⁵ Cihat ilanı sanılanın aksine, bazı bölgelerde oldukça etkili olmuştu. I. Dünya Savaşı başlayınca, Etiyopya İmparatoru kendisini Türklerle müttefik ilan ederek İngilizlere cihat ilan etti. Aynı şekilde Darfur Sultanı da, Fransız ve İngilizlere cihat ilan etti ve onları epey uğraştırdı. Libya'daki "Sufi Kardeşlik Örgütü" ise Libya ve Mısır'da cihada katıldı. Nijerya'nın bazı bölgeleri ile Gambiya ve Senegal başta olmak üzere Batı Afrika'da yer yer ayaklanmalar oldu.⁵⁶ İlan edilen cihad, Kürt ve Arapları da etkiledi ve gönüllü gruplarla Osmanlı yanında savaşa katıldılar. Osmanlı topraklarında özellikle kentli Kürtler gruplar halinde Osmanlı ordusuna yazılırken, birçok Kürt aşireti de yığınlar halinde gayrinizamî orduya katıldı. Bunun dışında çoğu Balkan muhaciri ve Mevlevi olmak üzere binlerce gönüllü askere yazıldı. Kafkas kökenli Çerkezler de gönüllü katılanlar arasındaydı. Diğer taraftan bu savaşta, çoğu zaman göz ardı edilse de, Arap askerler Osmanlı ordusunda önemli görevler yaptı. Çanakkale Savaşı sırasında Liman von Sanders Arap askerlerin önemli rolünü görmüştü. Aralık 1917 tarihli raporunda, "Eğer onlara sert ama adaletli davranılırsa iyi ve yararlı asker olabiliyorlar" diyordu. Bu tespit çok doğrudu çünkü askerlere adaletli davranmak için sırrıydı. Yine Osmanlıların Süveyş Kanalı'na

⁵² Erickson, J. Edward. *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.s.1-3.

⁵³ Akad, Tanju Mehmet. *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.s.270.

⁵⁴ Bu bölgede Osmanlıların 15. Kolordusu Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte Ruslara karşı savaşmıştır.

⁵⁵ Bardakçı İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.s.416.

⁵⁶ Adu Boahen, *General History of Africa*, USA, 1985,s..283-298.

yaptıkları taarruzlarda, kuvvetlerin çoğu Arap askerlerden oluşuyordu. Irak'ta Kutülammare'de İngilizleri başarısızlığa uğratarak destan yazan fırkalardan en az ikisi de büyük ölçüde Araplardan oluşuyordu.

Ancak bunun bazı istisnaları da vardı. Savaş ilanı Osmanlıları birbirine bağlarken, 3. Ordu'nun neredeyse bütün Ermeni asker ve subayları kaçarak Ruslara katılmıştı. Bunun üzerine Kafkas cephesindeki geri kalan Ermeni askerleri silahsızlandırılıp, onlardan hizmet ve nakliye birlikleri kuruldu. Bundan sonra, kuşkuyla bağlılıklarına rağmen, şaşırtıcı bir şekilde Ermeni askerler geri hizmetlerde ve karargâh işlerinde başarılı hizmetler verdiler. Gürcülerden 1917 yılında oluşturulan tabur ise daha savaşa girmeden lağvedildi. İran'dan oluşturulan gönüllü taburları da Ruslar ortaya çıkınca firar ettiler.⁵⁷ Diğer taraftan I. Dünya Savaşı'nda Yahudiler siyasi birlik oluşturmaya başlamışlar ve savaşta aktif rol almak için İngiltere'ye başvurmuşlardı. Böylece onların sempatisini kazanıp Filistin'de bir devlet kurmayı planlıyorlardı. İngilizlerin amacı ise Amerika'nın savaşa kendi yanlarında girmesi için Yahudi Lobisi'nin desteğini sağlamaktı. Bunun üzerine 500 kişilik bir Yahudi birliği, 20 subay ve 750 katır olduğu halde İngilizler yanında Gelibolu'ya gönderildi. Osmanlılar Yahudi gençlerden, diğer gayrimüslimler gibi, çalışma taburları oluştursalar da, Yahudiler bu savaşta pek ortada görülmediler.

Resmi rakamlara göre Osmanlılar, jandarma ve donanma dâhil, savaş sırasında 2.875.000 askeri seferber ettiler. Askeri statülü bir kolluk kuvveti olan Jandarma kuvvetleri, Balkanlarda çete ve eşkıyalara karşı başarılar kazanınca, Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştı.⁵⁸ İmparatorluğun yarı askeri gücü olan jandarmalar seçkin bir kuvvetti. Fransızlar tarafından eğitilmiş ve yapılandırılmıştı. I. Dünya Savaşı'nda bu teşkilatın askeri gücünden yararlanılması düşünüldü. Asıl görevi iç güvenliği sağlamak ve sınırlar korumak olsa da her kentte en az seyyar bir jandarma taburu ve büyük şehirlerde seyyar jandarma alayları vardı. Sayıları 40.000 kadar olan Jandarmalar ağır silahlı, iyi eğitimliydi. Jandarma Birliklerinin ikisi Irak, dördü ise Çanakkale cephesi'ne gönderildiler.⁵⁹ Jandarmalar Çanakkale dışında; Kafkasya, Galicya, Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde savaşlara katıldı, Van Jandarma Tümeni ise savaşarak Azerbaycan'a girdi. Erzurum Seyyar Jandarma Taburu Kargapazarı Dağlarında 20 gün piyade birlikleri ile birlikte çetin kış koşullarında direnerek Erzurum önlerinde savunan ordunun imha olmadan geri çekilmesini sağladı. Diğer taraftan Çanakkale ve Gelibolu jandarma taburlarının Çanakkale Savaşları esnasında kendisinden çok büyük birlikleri durdurması karşısında İngiliz Generali Oğlander, "Elinde hiçbir topçusu bulunmayan bu iki jandarma taburunun takviyesi 29. Tümenin karaya çıkışını makineli tüfeklerle durdurmuş olduğunu henüz İngiltere'de bilen olmadığı gibi, senelerce de olmayacaktır."⁶⁰ derken, Başkomutan Vekili Enver Paşa, Osmanlı Meclisi'ndeki konuşmasında, "10.000 tüfekliye karşılık 800'er mevcutlu Jandarma Taburları düşmanı durdurdular. Gerçi bu taburlar eridiler ama hilafetin merkezi (İstanbul) emindir."⁶¹ diyordu.

Savaşlar esnasında Türk kadınının desteği ve fedakârlığı inanılmazdı. Kadınlardan amele taburları kuruldu ve bunlar askeri fabrikalarda çalıştılar. Bunlar savaşın son yılında üniforma giydiler.⁶²

Amele taburlarının ilk subayları erkekti ancak daha sonra kadın subaylar eğitilince onların yerini alacağı düşünülmüyordu. Bazen onların ön cephede savaştıklarına da rastlanıyordu. Çanakkale Savaşı'na katılan Avustralyalı asker J.C. Davies yazmış olduğu mektupta Türk kadın savaşçılar hakkında şu bilgiyi veriyordu:⁶³ "Benim vurulduğum gün keskin nişancı bir Türk kızı pusuda savaşıyordu. Gizlendiği yerden gün boyunca ateş etti ve çok sayıda

⁵⁷ Niccolle, a.g.e., s.14-16.

⁵⁸ Özel, M. *Türk Ordusu*, TC. Kültür Bakanlığı Yayını, 2. Basım, Plaka Matbaası, Ankara, 1999. s.276.

⁵⁹ Niccolle, a.g.e., s.12-14.

⁶⁰ Isık, Hüseyin. *Çanakkale Savaşında Türk Jandarması*, J.Gn.K.lığı Basımevi, Ankara, 1974. s.XIV.

⁶¹ *J.Gn.K.lığı Tarihi*, J.Gn.K.lığı Yayınları, Kozan Ofset, Ankara, 2002. s.2.

⁶² Emin, A. (Yalman), *Turkey in the World War*, Newhaven, 1930. s.236.

⁶³ Çimen, Ali. Göğebakan Gökür. *Tarihi Değiştiren Savaşlar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013. s.294.

askerimizi vurdu. Güzel yapılı ve tahminen 19-21 yaşlarında bir kızdı. Onu ölü olarak ele geçirdiğimizde bedeninde tam 52 kurşun yarası vardı...”

Savaşın başında Osmanlı ordusu 36 tümeninden oluşuyordu. Seferberlikte buna 9 tümen daha ilave edilebiliyordu. 1. ve 2. Ordular İstanbul'daydı. 3. Ordu Rus tehdidine karşı Erzurum civarında konuşlandırıldı. 4. Ordu ise savaş başladıktan sonra oluşturuldu ve karargâhı Şam olmak üzere Suriye ve Filistin'de konuşlandı. Çanakkale ve Batı Anadolu'yu korumak için oluşturulan 5. Ordu silah gücü ve topçu yönünden zayıftı ve bazı askerlerin tüfeği olmadığı gibi hemen hemen hiç makineli tüfek yoktu. Altıdan dokuza kadar olan ordular ise savaş sürerken teşkil edildiler. Ancak birlikler tam mevcuduna bir türlü yaklaşamadılar.

Bir piyade bölüğünün; bir yüzbaşı, bir üsteğmen, iki teğmen, bir başçavuş, bir başçavuş muavini, altı çavuş, bir bölük çavuşu, bir ambulans ve dört sedyeci ile onsekiz onbaşı, bir depocu, üç emir eri, dört borazancı, birer ayakkabıcı, terzi, saka ve aşçı ile 216 erden oluşması gerekiyordu. Her alay üç tabur ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşuyordu. Tümenler ise üç piyade alayı ile bir sahra topçu alayı, bir süvari grubu, bir istihkâm ve sıhhiye bölüğü olmak üzere 10.000 kişi olmalıydı. Ancak mevcutlar bunun çok çok altındaydı ve başlarında tek subay kalmış 20 kişilik bölükler vardı. Savaşın sonlarına doğru 16 yaşındakiler bile askerlik yapar durumdaydı.

İngiliz istihbaratına göre, savaş başladığında Osmanlı ordusunda 700.000 mızmer tüfeği ile 1878 yılındaki Rus savaşından kalma 500.000 mızmer tüfeği vardı. Modası geçmiş tüfeklerden oluşan yedeklerin ise cephanesi azdı.⁶⁴ 06 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı ordusunun Almanlardan; 200.000 tüfek ve 500.000 top mermisi yanında, mızmer, obüs, kamyon, elektrik donanımı; bot, battaniye ve konserve yiyecek talepleri oldu. Almanların yardımda isteksiz oluşu yanında, Akdeniz'de deniz üstünlüğünün karşı tarafta olması ve karadan da yardım gelememesi nedeniyle bunların çok azı savaşa girmeden temin edilebildi. Şüphesiz kahramanların bile silah ve mermiye ihtiyacı vardı.⁶⁵ Bir kısım ihtiyaçlar düşmandan ele geçirilenlerle karşılanıyordu. Almanlar tarafından ele geçirilen Rus silahları da Türklere verilmişti. Bunun dışındaki silahlar genelde Alman tasarımı idi. Askerler Alman yapımı süngüler, mızmer tüfekleri ve kılıçlarla donanmıştı. Tüfeği olsa bile askerlerin bir kısmının süngüsü veya tabancası yoktu. Subayların çoğu beylik tabancalarını kendileri alıyordu.

Balkan savaşından sonra Osmanlı ordusunda az sayıda Alman Maksim Makineli Tüfeği ile Fransız makineli tüfeği kalmıştı. Savaş boyunca Almanlardan alınan makineli tüfekler de yeterli olmadı. El bombalarının ise çok azı İstanbul'da üretiliyordu. El bombası sıkıntısı hep devam etti. Osmanlılar cephaneyi İstanbul ve çevresinde üretebiliyorlardı. Ancak fabrikalar için gerekli olan günlük 300 ton kömürün Zonguldak'tan getirilmesi gerekiyordu ve bu, Karadeniz'deki Rus tehdidi nedeniyle, küçük gemilerle ve dağlardan yük hayvanlarıyla taşınarak yapılabildi.⁶⁶

Osmanlı Ordusunda gaz maskesi yoktu. Askerler İngilizlerden ele geçirilen gaz maskeleriyle eğleniyorlardı. 1 Temmuz 1916 tarihinde Galiçya cephesinde ilk kez gaz saldırısına maruz kaldılar ancak yine de çekilmeyip savunma hatlarını ellerinde tuttular. Muhabere sistemi zayıftı ve telgraf ağının bile olmadığı cephelerde haberleşme atlı habercilerle sağlanıyordu. Savaş öncesi telsiz haberleşmesi yoktu ancak savaşın sonlarına doğru ilkel de olsa bir şebeke kurmak mümkün olabildi. Sıhhiye desteği de zayıftı. Savaş süresinde 500.000'e yakın sıtma ve 150.000'e yakın dizanteri, 100.000 civarında humma, 90.000'in üzerinde tifo olayı tespit edildi.

Savaşın başında Osmanlı askerleri topluca ilerliyor ve el bombalarıyla taarruz ediyorlardı. Bu Irak ve Çanakkale'de ağır zayıat verilmesi pahasına denenmişti. Ancak daha sonra

⁶⁴ Niccolle, a.g.e., s.34-41.

⁶⁵ McCarthy, J., *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, London, 2001. s.103.

⁶⁶ Niccolle, a.g.e., s.35.

Bulgaristan savaşa girince, Almanya'dan yeni silahlar geldi ve bu taktikleri değiştirdi. Çanakkale'de hücum taburları Almanların "fırtına birlikleri" gibi eğitildi. Artık kademeli ve ayrı ayrı ilerliyorlardı. 1917 yılından itibaren eğitim, Almanlar yerine Türk subayları tarafından yapılmaya başlandı.

Dünyada ilk elektronik harp; Çanakkale Savaşları sırasında, Türkler tarafından uygulanmıştı. İtilaf Devletleri'nin gemileri ile uçakları arasında telsiz iletişimi vardı. Türkler uyguladıkları telsiz karışırması ile bu irtibatı zaman zaman önlediler. Bu karıştırma ise bombardımanın başarısını düşürdü. Tarihte ilk defa uçak gemileri de bu savaşta kullanılmıştı.

Osmanlı askeri, sıkı bir disipline tabiydi. Önce kişisel yeteneklerin geliştirilmesine dayalı bireysel eğitime, sonra da küçük birlikler halinde birlik eğitimine alınıyorlardı. Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre Osmanlı ordusunun o dönemde en güçlü tarafı, en üst yönetici kademesi ile en altta bulunan kademelerdi. Çok iyi eğitilmiş kurmay subaylar ile savaşçı bir erat sınıfına sahipti ve bunlar dayanıklı ve inatçıydılar. Kolay kolay pes etmiyorlardı. Bunun dışındaki ara kademeler, özellikle muvazzaf astsubay sınıfı yoktu ve bu durum askerlerin süratli bir şekilde eğitilmelerine engel oluyordu. Bu nedenle gerek bu savaş, gerekse dünya savaşı sonrası muharebelerde, bu boşluğu kapatmak için üst düzey subaylar kritik anlarda kendilerini öne atmış ve bu yüzden subay zayiatı hep fazla olmuştur.⁶⁷

Çanakkale Savaşı'nda, Libya'da İtalyanlara karşı yapılan kıyı muharebelerinde elde edilen tecrübelerden çok iyi yararlanılmıştır.⁶⁸ Çanakkale'de, çok az sayıda makineli tüfek vardı ancak kara mayınları ile dikenli tel hemen hemen hiç yoktu. Askerler çevredeki çiftliklerden topladıkları dikenli telleri, karaya çıkacak düşmanı tuzağa düşürmek için geceleri gizlice denizin altına gerdiler ve baskın etkisi sağladılar. Ancak askerlere siper kazdırmak oldukça zordu. Bir Alman subayı olan Hans Kannengiesser, "Onlara kendilerini korumak için gerekli şeyleri yaptırmak neredeyse günlük bir savaştı... Türk askerleri, İngilizler gelirse derhal onların icabına bakabiliriz. Bütün bu kaygı ve baskı da neyin nesi?" diyorlardı.⁶⁹

Aynı şekilde Alman pilotlar da, dost ve düşman fark etmeden, Türk askerinin gördüğü her uçağa ateş açmasından şikâyetçiydiler. Türk askerleri düşmanların bir savaş hilesi olarak bütün uçaklara haç işareti koyduğunu düşünüyorlardı ve Alman uçaklarında haç işareti vardı. Ancak Kannengiesser'in anıları incelendiğinde, birçok olayı kendisi açısından yorumladığı ve çoğu zaman tarafsızlıktan uzaklaştığı da görülmektedir. İngiliz ve Fransızlardaki üstünlük duygusu Almanlarda da vardı. Alman askeri danışmanların Türkler hakkında önyargıları karşısında Alman komuta kademeleri araya girmek ve Alman subaylarına, "Alman yurtsever olmanın getirdiği üstünlük duygusuyla, Doğuya özgü değerleri göz ardı ettiklerini" belirten konuşmalar yapmak, hatta yazılı emirler vermek zorunda kalıyorlardı.

*Bu emirlerde, "Doğulular çok çabuk idrak eder, ancak ayrıntılar içinde kılı kırk yaran işgüzarlıklar onları çok çabuk sıkır. İlgi ve merak uyandırarak ona mesleğine sevgi duymasını sağlayan kişi iyi niyetle karşılanacaktır. Onu başlangıçta ürktürmemek için beklenen şeylerin çok önemli şeyler olmaması gerekir. Önemli işlere alışkanlık arkadan yavaş yavaş gelecektir. Savaşa ilişkin pratik, anlamlı bilgiler ön plana çıkarılmalı ve elden geldiğince heyecan uyandırarak anlatılmalıdır."*⁷⁰ denilerek uygulamaları gereken yöntemler gösteriliyordu.

⁶⁷ 1921 yılındaki Sakarya Meydan Muharebesi'nde böyle bir durum yaşanmış, kritik anlarda subaylar ön saflarda çarpışarak dünya ortalamalarının çok üzerinde kayıp vermiştir. Bu nedenle savaşa "Subaylar Savaşı" da denilir. Bu durum daha sonraları düzeltilmeye çalışılsa da, neredeyse 100 yıl sonra İç Güvenlik Harekâtı esnasında da subay zayiatı ara kademelere göre fazla olması dikkat çekicidir. Bu eğitimde onlara verilen vatanseverlik ve fedakârlık duygusunun bir sonucuydu.

⁶⁸ Niccolle, a.g.e., s.18.

⁶⁹ Kannengiesser, Hans. The Campaign in Gallipoli, Londra, 1927.s.145.

⁷⁰ Bröckling, Ulrich. *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.s.19.

Bu tespitler, eğitimlerde dikkat edilmesi gereken ana hususları belirtmesi açısından önemliydi. Doğal olarak Almanlar, Türkler'in eğitimini yeterli bulmuyorlardı ancak Türkler'in de kendine göre üstün özellikleri vardı.

Türkler asker olarak, başka askerlerin kendilerine saygıda kusur etmelerini hoş karşılamıyor ve müsaade etmiyorlardı.⁷¹ Onlar; kötü teçhizat, kısıtlı imkânlar ve bulamaç ve sudan ibaret yemekleriyle yıllarca savaştılar. Maaş alamıyorlardı, yiyecekleri sınırlıydı ama Kannegeisser'in de belirttiği gibi, birbirlerine; "Bu gerçek bir savaş değil. Her gün yemek çıkıyor." diye şaka yapabiliyor, durumlarını soran komutanlarına halleri perişan olduğu halde şikâyet etmeden ve memnun bir şekilde toplu olarak, "Eyi bey" diyerek karşılık verebiliyorlardı. Kannegeisser de komutası altındaki askerlerin sekizerli gruplar halinde bir sini etrafında yemek yediğini gözlemlemiş ve "açlık ne kadar büyük olursa olsun kimsenin bir başkasının lokmasına göz koyduğunu görmedim." demişti.⁷²

Çanakkale'de Türk askerlerinin mevzileri su kaynaklarına yakındı ve bol miktarda suları vardı. Ayrıca minder ve kilimleri olduğu sürece nerede olsa yatabiliyorlardı. Yine İngiliz ve Fransızlar tüfek ve süngüleriyle savaşa girdiğinde, kemerlerinden çıkardıkları bıçaklarla buna karşı koyanların da Türk askeri olduğunu söyleyen Alman subay Kannegeisser'in kendisiydi.⁷³ Başlangıçta Türklerin eğitimi ve nişancılığına gülen ve bunu anılarında yazan Kannengeisser, daha sonraki safhada, Türklerin eğitim ve nişancılıkta giderek uzmanlaştığını ve hedef tahtasını tam 12'den vurduklarını itiraf etmek durumunda kalacaktır. Ayrıca savaş sonunda İngiliz ve Fransızlar da, Türk askerlerinin nişancılıkta kendilerinden daha iyi olduğunu kabul etmişlerdir.

Limon von Sanders, hatıralarında, Osmanlı yerel üretiminin büyük oranda asker için üniforma üretimine odaklandığından bahsediyordu. Ancak yine de üniformaların yarısına yakınının dışarıdan alınması gerekiyordu. İhtiyaç büyüktü. Gerçekten de özellikle Kafkas Cephesi'nde olmak üzere yiyecek yanında kışlık giyecek yokluğundan büyük kayıplar verilmişti.⁷⁴

Çanakkale Cephesi'nde, kış günlerinde askerlerin kum torbalarının kumaşlarından kendilerine elbise yaptıkları görülmüyordu. O dönemin donatımında; kahverengi palaska, yeşil su geçirmez branda bezinden sırt çantası, çift kütüklük, su matarası, kumanya torbası ve bir kaput vardı. Her askere bir çift yedek postal verileceği de söyleniyordu ama bu pek mümkün olmadı. 1917 yılında bazı subayların bile doğru düzgün postalı yoktu. Deri kütüklükler kemere asılıyordu. Her asker kemerinde 120, çantasında ise 30 fişek taşıyabiliyordu. Her 12 kişiye bir kazma, her üç kişiye bir kürek, 10 kişiye bir bakır tencere verilmişti. Başlangıçtaki düzenli kıyafetler bile savaş uzadıkça standardın dışına çıkmıştı. Hayırsever halk elindeki elbiseleri askerlere bağışlıyordu. Yokluktan düşmanın üniforması bile kullanılabilir olmuştu. Artık bazı askerler sadece başlarındaki askeri başlıktan anlaşılabilirlerdi. Osmanlı ordusundan bir Ermeni asker, 1917 yılında Filistin'deki İngilizlere teslim olmaya kalkmıştı da, teslim alanlar onun Osmanlı askeri olduğuna inanmamışlardı. Çünkü askerin üzerinde, Almanya'da yapılmış bir üniforma bulunuyordu.⁷⁵

Çanakkale'deki Alman subayları Türk askerlerinin mevzi kazmadıklarından şikâyet ediyorlardı. Diğer taraftan Irak'taki Osmanlı askerleri ise siper kazma konusunda İngilizlerden daha uzmandılar. 1915 yılında Şam yakınlarında El-Sin'de⁷⁶ mevcut sulama ve drenaj kanalları ile bataklıkları birbirine bağlamışlar, aralarını ise hendekler kazarak tamamlamışlardı. Dikenli tellerden engeller yapmışlar, mayın döşemişler, avcı çukurlarının içini keskin kazıklarla

⁷¹ Bardakçı, İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.s.454.

⁷² Kannegeisser, 1927, s.149.

⁷³ Kannengeisser, s.133.

⁷⁴ Sanders, 1920, s.131.

⁷⁵ Pye, 1938, s.131-143.

⁷⁶ Suriye'nin Şam şehri yakınlarında bir bölge olup günümüzde ülkenin en büyük havaalanı bu bölgede bulunmaktadır.

donatmışlardı. Siperler düşmaninkinden daha derin ve korunaklıydı. İngilizlerin siperlerini su basarken, Türklerin yapmış olduğu iki metre derinliğindeki siperler su almıyordu. Ayrıca siperlerin önünde atışa engel olacak her ne varsa kaldırılmıştı. Siperleri hazırlarken, bölgeyi bilen Arap askerlerden yararlanmışlardı. Siperleri ele geçiren İngilizler düzenli aralıklarla büyük içme suyu kaplarının yerleştirildiğini görünce şaşırılmışlardı. Aslında Anadolu askeri çölün susuzluğundan çok etkilenmişti. Türk askeri için tarih boyunca savaşıacağı bölge yakınında bol miktarda kaliteli içme suyu bulunması çok önemliydi. Alman subay Kannengiesser de Çanakkale Savaşı anılarında; “Bir Türk suyu sadece içmekle kalmaz onu tanır ve tıpkı bizim şarabı ayırt etmemiz gibi o da su türlerini ayırabilir” diyordu.

Irak cephesinde İngilizlere karşı çoğu Araplardan oluşan kuvvetlerle, geleneksel taktiklerin yanında gerilla taktikleri de uygulanmış ve özellikle Güneybatı İran’daki petrol boru hattı kesilince, İngilizler için büyük sorunlar ortaya çıkmıştı. Bu cephedeki İngilizlerin harekâtı, Osmanlılar’ın oyalama muharebeleri ve ulaştırma hatlarına yönelik saldırıları nedeniyle önlendi ve ardından İngilizler’in teslim olmak zorunda kaldıkları “Kut’ül Ammare” kuşatma savaşı geldi. Normalde bir ordunun dağılmasıyla, emniyetli bir şekilde ilerlenebileceği hatasına, İngilizler Irak’ta düştüler ve Türklerin kendisinden daha üstün bir gücü durdurabileceğini anladılar.

Osmanlılar, Dünya Savaşı esnasında özel harekât kapsamında başka muharebeler de yaptılar. Bunlardan birisi, İzmir Körfezi’nde bulunan ve savaşın başında İngilizlerin eline geçen Uzun Ada’nın, 6 Mayıs 1916 tarihinde römorkör ve takalardan oluşan küçük bir filo ile geri alınmasıdır.

1916 yılında Arap Ayaklanması sonucu imparatorlukla irtibatı kesilen, Hicaz ve Yemen’deki VII. Kolordu Komutanı Ali Sait Paşa, İngilizleri Aden limanı ve çevresindeki küçük bir alana hapsedmişti. Ayrıca Somali ve Elitre’de İngiliz ve İtalyanlara karşı isyanları desteklemiş ve Etiyopya’da eski bir Osmanlı yöneticisinin tekrar işbaşına gelmesine katkıda bulunmuştu. Yine İtalyanlar Libya’da, Mısır’dan karayoluyla gizlice gelen subaylar yanında, Alman denizaltılarıyla gelen küçük bir Osmanlı subayının direniş gruplarını komuta etmesiyle, sahil şeridine hapsedilmişti. Lojistik yetersizlikler nedeniyle soğuk kış şartlarında kaybedilen Sarıkamış Harekâtı, telafisi yıllarca sürecek büyük bir moral çöküntüsüyle sonuçlanmıştı ancak aynı tarihlerde, kâğıt üzerinde de olsa, Osmanlı kendisinde Mısır’a sefer düzenleyebilecek özgüvene sahipti.

I.DÜNYA SAVAŞI SONRASI DURUM

I. Dünya Savaşı’na 22 milyon kişinin yaşadığı 2.410.000 kilometrekare toprakla giren Osmanlı’nın elinde, savaş sonrası 10 milyon kişinin yaşadığı 1.283.000 kilometrekarelik bir toprak parçası kalmıştı.⁷⁷ Çanakkale Savaşı’nda 200.000’in üzerinde subay ve er kaybedilmesi insan gücüne büyük bir darbe vurdu. Bunların arasında; binlerce Mülkiyeli, Tıbbiyeli ve Harbiyeli vardı. Savaş sonunda ülke 300.000 askerle işgal edilmişti. Karadeniz’de 25.000, Güneyde ise 10.000 Ermeni⁷⁸ terörist silahlı isyana kalkışmıştı. Bazı Ermeniler, Batılılar yanında, Rusların da elinde kullanılmaya hazır bir maşa görevini gönüllü kabul etmişti. Amerikan Dışişleri Bakanı: “Asla yerine getirilemeyecek sözler, korkarım binlerce hayata mal olacak.” diyordu ve öyle de oldu.

İngilizler ve Fransızlar kazanmalarına rağmen tükenmişlerdi. Savaşta Almanya 40 milyar, İngiltere 37, Fransa 34, ABD 26 milyar dolar harcamıştı.⁷⁹ I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa üretimi, savaş önceki dönemin neredeyse dört katı azalmıştı. Bir İngiliz iktisatçı,

⁷⁷ Çimen,a.g.e.,s.307.

⁷⁸ Çimen,a.g.e.,s.317.

⁷⁹ Lucas, S. Henry. *A Short History of Civilization*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1953.s.826.

“Dayanabileceğimiz noktanın ötesine geçtik ve artık dinlenmeye ihtiyacımız var.” diyordu.⁸⁰ İstanbul işgal altındayken, İngiltere’de 1922 yılında enflasyon % 22’nin üstüne çıkmış, iş dünyası büyük sıkıntılara girmişti. Ayrıca sosyal huzursuzluklar da baş göstermişti ve toplumsal olayların yayılma tehlikesi vardı. Böyle bir ortamda Anadolu’daki savaşı nasıl daha fazla devam ettirebilirlerdi? Fransa ve İngiltere, savaş sonrası düşmanlarının zayıf durumundan yararlanamadı ve onları savaştan önceki durumlarına göre daha kuvvetli yapacak, tek yanlı bir barış uğruna, en önemli kaynaklarını feda ettiler.⁸¹ Bugünün “Vekâlet Savaşları” gibi o dönemde de kendileri savaşmak yerine, Ermeniler gibi bu işe gönüllü maşa olarak kullanabilecekleri saf bir ülke arıyorlardı ve bu iş için Yunanlılar gönüllüydü.

Yunanlılar Kızılırmak’a,⁸² “tuz ırmağı” anlamına gelen “Halys” diyorlardı. Yüzyıllar önce ünlü Lidya Kralı Krezüs’e bir kâhin: “Eğer bu ırmağın öbür tarafına geçersen, büyük bir imparatorluğu yok edeceksin.” kehanetinde bulunmuştu. Ancak MÖ 6. yüzyılda Krezüs bu ırmağı geçmeye çalıştığında, tam tersi olmuş ve krallığını kaybetmişti. Aynı hatayı I. Dünya Savaşı bittikten sonra fırsattan istifade ile Anadolu’yu ele geçirmeye çalışan Yunanlılar tekrar yapacak, ancak tarihi iyi bilmemelerinin sonucunu 1922 yılında, neredeyse ordularının tamamını aynı topraklarda bırakmak zorunda kalarak göreceklerdi.⁸³ Yunanlılar iyi tarih yazıyorlardı ancak okumayı pek bildikleri söylenemezdi.

Osmanlı yıkıldığı anda bile güçlüydü. Üstelik yıllarca süren savaşlar, zaten var olan savaş kültürünü daha da geliştirmiş ve gerçekten kaliteli bir komuta sınıfı oluşmuştu. Bu sınıf savaşmayı biliyordu ve sadece taktik alanda değil, aynı zamanda strateji konusunda da uzmanlaşmıştı. İngilizlerin ve yandaşlarının durumunu çok iyi analiz etmişlerdi. İç cephe sağlam olduğu sürece tecrübesiz Yunan ordusunun etkisiz hale getirilmesi, en zor şartlarda bile, sorun değildi.

Yunan ordusu Anadolu’ya çıkmış kendinden emin ilerliyordu. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri’ni kazanan Yunan ordusu karşısında, Batı Cephesindeki durum kritik bir hal almıştı. Bunun üzerine Türk ordusu önce Eskişehir-Seyitgazi hattına, daha sonra da cesaretli bir kararla Yunan ordusu ile arasında 100 kilometrelik bir mesafe bırakarak Sakarya Nehri’nin⁸⁴ doğusuna çekildi. Anadolu coğrafyası derinliğine savunma için müsaitti. Böylece ülke coğrafyasının derinliğinden istifade edilerek Yunan ordusunun taarruzları boşa çıkarılmış, yeniden tertiplenmek için zaman kazanılmış ve ikmal hatları kısaltılmıştır. Bunun aksine Yunan ordusunun ikmal hatları uzamıştı. İkmal hatları uzayan ve zaman kaybeden Yunan ordusu, Sakarya’da Türk savunmasının tek bir hatta değil, bölgedeki her noktaya yayılması sonucu azar azar eritilerek geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Büyük bir güçle, zayıf bir bölgesel gücün çatışması farklı olduğu gibi birbirine eşit iki gücün karşılaşmasında da uygulanacak stratejiler farklı olmak zorundaydı. Yunanlıların, Anadolu’yu işgal girişiminde de gereksiz bir toprak kazanma hırsı yanında elde bulundurma yetenekleri üzerindeki geniş alanları ele geçirmeye çalışma hatasıydı ve ele geçirdikleri bölgeleri koruyacak güç ve stratejik ihtiyatları bulunmadığından ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Savaş uzadıkça ve derinliklere gidince hedeflerin ele geçirilmesi zorlaşır. Bunun için Sun Tzu, güçlü bir düşmanla asla “göğüs göğüse çarpışma” derken, doğrudan karşılaşmak yerine onu yormayı, bozgun yaratmayı, öfke ve gururunu kendine karşı kullanmayı önermişti. Yine anayurttan uzakta girilen savaşların uzatılmaması da onun yıllar önce verdiği tavsiyeler arasındaydı.

⁸⁰ Roberts,a.g.e.,s.612.

⁸¹ Kissenger,a.g.e.,s.215.

⁸² Türkiye’nin en uzun akarsuyu olup aynı ülkeden doğar ve denize dökülür. 1.355 kilometre uzunluğundadır.

⁸³ Brandou, Birgit.a.g.e.,s.16.

⁸⁴ Kızılırmak ve Fırat nehirlerinden sonra Türkiye’nin üçüncü büyük nehri olup Afyon ve Eskişehir’den doğar ve Karadeniz’e dökülür. 824 kilometre uzunluğundadır.

Oysa bu savaş öncesi Türk askerinin yiyeceği bile yoktu.⁸⁵ Ekinler toplandı ve ancak saldırı başlamadan hemen önce askere ekmek verilebildi. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusu 26.000, Yunan ordusu ise 46.000 zayıat vermiştir. Ancak Türk ordusunun subay zayıatı %80'ler gibi çok büyük oranlara çıkmıştır. Bunun esas nedeni ara kademelerin olmaması ve kritik anlarda kaçan askerlerin yerine subayların kendilerini cephenin önlerine atmalarıdır. Bu savaş muharebelerde liderliğin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha öne çıkarmıştı.⁸⁶

Bunun ardından gelen Büyük Taarruz esnasında da Türkler tarafından modern harplerin bütün prensipleri ustalıkla uygulanmıştır. Batı Cephesi'nin her iki ordusunun da, sıklet merkezini Eskişehir-Afyon arasındaki bölgede oluşturarak, Marmara ve Ege Denizi'ne kadar olan bölgede kuvvet tasarrufu yapmaları önemliydi. Böylece, kendisinden üstün düşmana karşı belirli bir bölgede üstünlük sağlanarak, karşı tarafı yenilgiye uğratmak mümkün olabilmişti.

Bu savaşta Türk ordusunda; 200.000 asker, 100.000'e yakın tüfek, 2800'e yakın makineli tüfek, 300 civarında top ve 10 uçak vardı. Yunan ordusunda ise 225.000 asker, 90.000 tüfek, 4500'e yakın makineli tüfek, 419 top ve 50 uçak bulunuyordu. Normalde bu şartlarda taarruz edilemezdi ancak taktik alandaki zayıflık, yetenekli bir komuta heyeti tarafından stratejik alanda üstünlüğe dönüştürülebiliyordu. Savaş sonunda Türk ordusu 2300'e yakın şehit, 9300 civarında yaralı vermişti. Yunan ordusunda ise 130.000'e yakın ölü, yaralı ve esir vardı.⁸⁷ Sadece bu savaşın incelenmesi bile yüzyıllardır oluşturulan savaş kültürünün inceliklerinin, topyekûn savunmadan aldatma hareketine, iç hat manevrasından yıldırım harbine kadar birçok prensibin ustalıkla savaş meydanlarına yansıtıldığını göstermeye yetecektir.

Savaş sonunda Türkler, savaşçı devlet oluşturma kültürlerinin birikimi ile bitti sanılan bir imparatorluğun küllerinden, genç ve dinamik bir devlet çıkarmayı başarmışlardı. Madagaskar'ın fakir halkı 1977 yılındaki Rus harbinde, topladıkları paraları Osmanlı'ya göndermişlerdi. I. Dünya Savaşı'ndan önce de, binlerce Afrikalı; Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda savaşmak için Osmanlıya müracaat etmişti. Türk Milli Mücadelesi esnasında bu devam etti. Madagaskarlılar Kurtuluş Savaşı'nda da para toplayarak Türkiye'ye gönderdi. Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildiğinde ise bir hafta süre ile Türk bayrakları ile kutlama yaptılar. Aynı şekilde diğer Afrika ülkelerinden ve Güney Afrika'dan yardımlar toplanarak Türkiye'ye gönderilmişti. Bu yardımların, maddi taraflarından ziyade manevi önemi büyüktü. Türklerin başarısıyla sevinen daha başka birçok mazlum milletler de vardı. Savaşlarda Türklerin direnişi, sadece savaşın uzamasına ve maliyetinin artmasına neden olmamış, aynı zamanda sömürge olan ülkelere de, "direnirlerse başarabileceklerini" göstermişti. Bu özellikle İngilizler için affedilemez bir olaydı ve uzun süre affetmediler de.⁸⁸

SONUÇ

Osmanlı için Kbir dönüm noktası olmuş, 1827 yılında Akdeniz'de bulunan donanmasının yok edilmesiyle bir anda donanması olmayan bir deniz imparatorluğuna dönüşmüştür. Bu olayın sonuçları Osmanlı'yı yıkılışına kadar etkilemiştir. Bu olaydan sonra Yeniçeri Ocağının da kaldırılmasıyla büyük kayıplar başlamıştır. Ordu bir kültürdü ve bir kez bu kültür ortadan kaldırıldıktan sonra yeni kültürün oluşturulması kısa bir sürede mümkün olmuyordu. Osmanlı belki de mecburiyetten yapmış olduğu bu hatayı çok pahalı ödeyecek ancak devlet tecrübesinin getirdiği düzenlemelerle varlığını 1918 yılına kadar sürdürmeyi başaracaktır.

Avusturya televizyonu "Anadolu Türkleri ve Osmanlı İmparatorluğu" konulu belgeselini şöyle bitirir: "Osmanlı İmparatorluğu ölürken bile güzeldi..."⁸⁹ Osmanlılar I. Dünya Savaşı'na

⁸⁵ Ilgar, İhsan. *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

⁸⁶ Yılmaz, Veli. *Yakın Dünya Harp Tarihi Özelleri*, HAK Basımevi, İstanbul, 1993.s.34,36.

⁸⁷ Çimen,a.g.e.,s.320-322.

⁸⁸ İngilizler ve destekçileri, İstanbul'daki büyükelçiliklerini uzun süre yeni devletin başkenti Ankara'ya taşımadılar.

⁸⁹ Bardakçı, İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.s.58.

altı uçak ile girmiş fakat savaş sonunda uçak sayısı 300'lere ulaşmıştı. Sarıkamış taarruzu icra edilirken, daha küçük Osmanlı birlikleri gayri nizami birlikleri de yanına alarak paniğe kapılan Rusları kovalayarak İran'a girmiş ve çoğunluğu Azerilerden müteşekkil Urmiye⁹⁰ bölgesini ele geçirmiştir. Savaşın sonunda bile Osmanlı ordusunun İran harekâtı devam etmekteydi.⁹¹ Osmanlı son anda bile düşmanlarına boyun eğmemiştir. O haliyle bile mazlum milletler için bir umut ışığı, haksızlık ve zulme karşı bir direniş sergilemeyi başarmıştır. Bu çekildiği yerlerdeki boşluğu hep bir yüzyıl sonra bile hissedilecektir.

Bir ülke için "Ordu Oluşturma Kültürü" kısa sürede mümkün değildir. Ancak Osmanlılar yüzyılların birikimi ile bu zor olayı başarmışlar ve en kötü şartlar altında bile bu birikimle yeni bir orduyu oluşturabilmişlerdir. Kurulan bu ordu I. Dünya savaşında dünyanın önde gelen devletlerine karşı umulmadık bir direnç göstermiş ve dünya güç dengelerinin değişmesinde etkili rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Savaş Kültürünün incelenmesi ve bu kültürü oluşturan dinamiklerin ortaya çıkarılması Harp Tarihi açısından önemli bir kazanç olacaktır.

⁹⁰ Günümüzde İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinin yönetim merkezidir.

⁹¹ Niccolle,a.g.e.,s.45.

KAYNAKLAR

- Acemoğlu Daron, Robinson A. James. *Ulusların Düşüşü*, Çev. Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul, 2014.
- Adu, Boahen. *General History of Africa*, USA, 1995.
- Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Çev. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Akad, Mehmet, Tanju. *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____. *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____. *20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____. *Askeri Tarihte Stratejik Düşünce*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Alpar, Güray. *Stratejik Dünya Tarihi*, Pelit Yayınları, Konya, Ağustos, 2014.
- Altundağ, Şinasi. *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi*, I.Kısım, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- Alyot, Halim. *Türkiye'de Zabıta Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kozan Matbaası, Ankara, 2008.
- Aris, Hakkı. *Türk Silahlı Kuvvetleri*, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Aydın, Mahir. *Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*, Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Reformlar Semineri, İstanbul, 1980.
- Baldwin, W. Handson. *Yarının Stratejisi*, Çev. Aydın Bilgin, HAK Basımevi, İstanbul, 1978.
- Bardakçı İlhan. *İmparatorluğa Veda*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bröckling, Ulrich. *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Clausewitz, C. Von. *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, May Yayınları, İstanbul, 1975.
- Clive, Emsley. *Gendarmes and the State in Nineteenth Century in Europe*, Oxford university Press, Oxford, 1999.
- Colin Gray. *Strategy and History*, Routledge, New York, 2006.
- Çelikpazu Hulusi, Tağma Korkmaz. *Günümüze Kadar Taktik ve Strateji anlayışı*, HAK Yayınları, 1983.
- Çeliker, Fahri. *Harp Üzerine Carl von Clausewitz*, I. Cilt, Genelkurmay Basımevi, 1984.
- Çimen, Ali. Göğebakan Gökür. *Tarihi Değiştiren Savaşlar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Danışmend, İsmail, Hakkı. *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, İstanbul, 1947.
- Durant, Will, Durant Aial. *Tarihten Dersler*, Çev. Bozkurt Güvenç, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- Emin, A. (Yalman), *Turkey in the World War*, Newhaven, 1930.
- Erdemir, Hatice, Palaz. *Yabancı yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik*, Türk Ansiklopedisi, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Erickson, J. Edward. *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Ankara, 1957.
- Erkin, Cemal Feridun. *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.
- Ertan, Fikret. *Amerika'nın Dönüşümü*, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Ertürk, M. Fatih. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Kalipso Yayınları, İstanbul, 2009.
- Esmer, Şükrü Ahmet. *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1944.
- İlgar, İhsan. *Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Isık, Hüseyin. *Çanakkale Savaşında Türk Jandarması*, J.Gn.K.lığı Basımevi, Ankara, 1974.
- J.Gn.K.lığı Tarihi*, J.Gn.K.lığı Yayınları, Kozan Ofset, Ankara, 2002.

- Jomini, Henri Antoine. *Savaş Sanatının Ana Hatları*, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kannengeisser, Hans. *The Campaign in Gallipoli*, Londra, 1927.
- Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun, Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Tımas Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, c.V. TTK Basımevi, Ankara, 1983.
- Keegan, John. *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsün Doruker, Yeniüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995.
- Kennedy, Paul. *Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler*, Çev. Ahmet Fethi, Totem Yayıncılık, Temmuz 2014.
- Kindross, Lord. *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*, Çev. İbrahim H.Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kuran, Ercüment. *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul, 1957.
- Lamartine de Alphonse. *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Lucas, S. Henry. *A Short History of Civilization*, MCGraw-Hill Book Company, New York, 1953.
- Macleod, Jenny. *Reconsidering Gallipoli*, Manchester, 2004.
- Marhiavelli, Niccolo. *Savaş Sanatı*, Çev. Alev Tolga, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- McCarthy, J. *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, London, 2001.
- Morris, Ian. *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012.
- Murphey Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007.
- Niccolle, David. *Askeri Tarih Dizisi*, Çev. Levent Cinemre, No:4 *Atilla ve Göçer Kavimler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____. *İslam Orduları*, Çev. Emir Yener, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Nye, S. Joseph ve A. David. *Küresel Çatışma ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özdal, Ahmet. *Türklerin Savaş Sanatı*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Özel, M. *Türk Ordusu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, 2.Basım, Plaka Matbaası, Ankara, 1999.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1996.
- Pamuk, Şevket. *Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü*, *Toplumsal Tarih Dergisi*, İstanbul, Şubat, 2005.
- Parker, Geoffrey. *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ponting, Clive. *Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Mayıs 2011.
- Roberts, J. M. *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sabah Gazetesi, 30 Eylül 2006.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2003.
- Sheffy, Yigal. *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918*, Frank Cass&Co.Ltd., New York, 2013.
- Şimşir, N. Bilal. *Ege Sorunu Belgeler*, C.1, Ankara, 1976.
- Şimşir, Bilal. *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Erzurum, 1984.
- Şirokorad, A.B. *Osmanlı Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Soytürk, Mehmet. *Modern Devlet ve Güvenlik*, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma Teşkilatı, History Studies, International Journal of History, Volume 4, Issue 2. 2012.
- Uçarol, Rıfat. *Bir Osmanlı Paşası Dönemi*, İstanbul, 1976.
- _____. *Siyasi Tarih*, HAK Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uyar Mesut, Erickson J. Edward. *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yılmaz, Veli. *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, HAK Basımevi, İstanbul, 1993.

Yomralıoğlu, Selahattin. *Askeri Strateji: Harp Prensipleri Askeri Harekât ve Muharebe Esasları*, KHA Yayını, İstanbul, 1978.